

Telo v tvorbe Gejzu Vámoša

Dagmar Garay Kročanová

GARAY KROČANOVÁ, D.: The body in the works of Gejza Vámoš
SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 71, 2024, no. 6, pp. 584-599

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2024.71.6.4>

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4291-9408>

Key words: Gejza Vámoš, modernism, naturalism, Jewish thought, modern Jewish mysticism, body, physicality

The body can be seen as a point of intersection between Gejza Vámoš's (1901 – 1956) areas of interest, encompassing medicine, philosophy, and literature. Vámoš transferred knowledge and insights from medicine and philosophy into the field of literature. His materialist and decadent understanding of the body denied the perfection of creation, which was considered rather provocative in Slovak milieu. The body and physicality appeared as themes and motifs of Vámoš's works; they intervened in the categories of character and plot; they implied social values and moral meanings. Vámoš's dual perspective as a physician and philosopher introduced a different perception of the body: proximity, contact, fragmentation on one side; and distance, objectification and wholeness on the other side. Vámoš's understanding of the body, manifested in his philosophical and literary works, shows similarities with several concepts (vitalistic, mechanistic, and existentialist; the paper also implies a possible inspiration from Jewish mysticism). Vámoš's views correspond to those varieties of philosophical naturalism that identify reality with the material world (nature), but also admit of higher, non-material levels of reality. His understanding of the body raises moral, legal, and political questions, including the right to life, the right to property, the right over one's own body, the right to die, and others.

Kľúčové slová: Gejza Vámoš, modernizmus, naturalizmus, židovské myslenie, moderný židovský mysticismus, telo, telesnosť

Telo a telesnosť možno považovať za uzlový bod, v ktorom sa prelínajú oblasti pôsobenia Gejzu Vámoša (1901 – 1956): medicína, filozofia a literatúra. Zatiaľ čo jeho lekárske pôsobenie predpokladalo bezprostredný kontakt s telom a dôraz na časť, pohľad filozofa prinášal odstup, celostnosť a objektivizáciu. Kým lekárska etika nevyhnutne chránila telesné bytie a život, filozofia mohla pripúšťať pesimizmus a nihilizmus. Ako spisovateľ zasa prenášal poznatky medicíny a filozofie do literatúry:¹ telo a telesnosť sa v jeho prózach objavovali na úrovni témy a motívov, zasahovali do kategórie postavy a sujetu a výrazne sa podieľali i na utváraní hodnotových významov. Jeho materialistické a dekadentné chápanie tela popieralo koncept dokonalého stvorenia na obraz Boha, čo v slovenskom prostredí v medzivojnovom období pôsobilo provokatívne. Dôsledkom viacnásobnej autorskej optiky bola žánrová, jazyková a štýlová heterogénnosť Vámošových literárnych diel, ale aj esejistických a žurnalistických textov a rigorózneho práce z filozofie (výberovo Ferko 1997; Barborík 2006; Zigo 2011; Horváth 2015).

Vzťah medzi literatúrou a filozofiou sa zvyčajne skúma predovšetkým na základe tém, prístupov (metód)² a žánrov, prípadne obraznosti, jazyka a štýlu. V argumentácii o rozdielnosti oboch disciplín sa zdôrazňuje subjektívnosť, konkrétnosť a individuálnosť, prípadne aj iracionálnosť literatúry, stojacich v protiklade voči filozofickej abstrakcii, všeobecnosti a vedeckosti. Protichodné postoje sa viažu na poznávacie kompetencie literatúry, avšak pripúšťa sa schopnosť literatúry predostierať najmä metafyzické alebo morálne otázky (Farkašová 2000: 26–34). Zdôrazňuje sa i potenciál filozofie prispieť k poznávaniu literatúry, jej interpretácii a analýze (Farkašová 2000: 36–37). Erika Lalíková v rámci skúmania odlišných prístupov pri vymedzovaní vzťahu medzi literatúrou a filozofiou pracuje napríklad s pojmami literarizácia filozofie a filozofujúca literatúra (Lalíková 2014).

Prepájanie literatúry, filozofie a prírodných vied je príznačné pre naturalizmus ako širšie chápanú filozofickú stratégiu, súvisiacu od 17. storočia s rozvojom prírodných vied. Dielo G. Vámoša korešponduje s filozofickým naturalizmom záujmom o hmotnú realitu stotožnenú s prírodou a vyzdvihovaním úlohy prírodných vied a medicíny pri ich poznávaní.³ Okrem výkladu prírodnej reality ho s naturalistami spájajú aj dôraz na kauzálnosť javov a presvedčenie, že spoločenské vedy potrebujú rekonštrukciu, aby sa priblížili štandardom prírodných vied a aby sa v spoločnosti uplatnil nový pohľad na realitu (Lalíková 2017: 147). Paralely medzi

1 Milan Zigo v analýze Vámošovej rigorózneho práce z filozofie *Princíp krutosti* (1932, knižne 1996) konštatoval, že v autorovej literárnej tvorbe nachádzame toľko filozofických úvah, postrehov a alúzií, že by sme ju mohli pokladať za predprípravu rigorózneho práce, a naopak, rigoróznou prácu vnímať ako snahu usústaviť filozofické úvahy roztrúsené v jeho prózach (Zigo 2011: 1). Podobne možno uviesť, že Vámošova literárna tvorba obsahuje početné zmienky o dejinách medicíny a lekárskej praxi.

2 Ako konštatoval M. Zigo, Vámošova literárna tvorba poskytuje početné podnety pre filozofické skúmanie, napríklad filozofie pesimizmu, filozofického naturalizmu, monizmu vo filozofickej tradícii, „medicínskeho nihilizmu“, ironizácie teleologického výkladu sveta, problému identity či diferencie (Zigo 1997: 57). K týmto okruhom je možné pripojiť aj skúmanie tela a telesnosti v novovekej filozofii.

3 Z perspektívy filozofického skúmania naturalizmu sa literárny smer poslednej tretiny 19. storočia javí ako jedna z aplikácií naturalizmu. V súlade s východiskami pozitívizmu a výskumnými metódami prírodných vied (záujem o detail, opis, pozorovanie, experiment) bolo ambíciou naturalistického literárneho diela verné až dokumentárne priblíženie prírodne podmienenej sociálnej reality, ktoré však slúžilo na verifikovanie a priori určených téz. Človek bol chápaný ako výsledok pôsobenia prostredia a biologickej determinovanosti, pričom sa často skúmali dedičné a patologické prejavy. Tieto prvky vo Vámošovom diele identifikovali viacerí literárni historici (Okáli 1971; Tomčík 1980; Števček 1983).

586 Vámošovým príklonom k naturalizmu a koncepciami filozofického naturalizmu vidí E. Lalíková v aplikovaní evolucionizmu a darvinizmu na vysvetlenie sociálnych fenoménov a sčasti aj v jeho nesystémovom pokuse o naturalistickú metodológiu, ontológiu a metafyziku (Lalíková 2017: 144-145).

Využitím vedeckých metód a prenosom poznatkov medzi prírodovednými, spoločenskými a humanitnými vedami sa G. Vámoš zaoberal aj vo svojej rigoróznej práci⁴ z filozofie *Princíp krutosti* (1932, knižne 1996). Vývoj medicíny považoval za zásadný impulz pre rozvoj prírodovedne orientovanej filozofie.⁵ Literatúra zasa mala preniesť do praxe poznatky medicíny, reflektujúcej aj filozofické myslenie (Vámoš 1996: 91). Týmto postojom G. Vámoš zbližoval humanitné a lekárske vedy. Literatúre neprispeval primárne estetickú funkciu, ale zvýšenú pozornosť venoval jej poznávacej a výchovnej funkcii.⁶ Výhodou literárneho podania, v porovnaní s filozofickým alebo vedeckým textom, bola podľa neho väčšia zrozumiteľnosť a emočná účinnosť, ako aj schopnosť prostredníctvom príbehov s fikčnými prvkami komunikovať žiaduce posolstvá: „A čím ich [nádeje – poznámka D. G. K.] previesť, keď nie písaným slovom, každému milým, zrozumiteľným: literatúrou, či vonkoncom beletriou“ (Vámoš 1996: 92).

Telo, život, príroda

Na základe Vámošovej rigoróznej práce možno jeho koncepciu tela považovať za biologickú, pričom argumentácia presahuje do oblasti etiky, práva, antropológie a sociológie. Kľúčovými charakteristikami tela sú materiálnosť, komplexnosť a smrteľnosť.

Telo živých organizmov je výsledkom evolučného procesu v prírode, i keď pochybnosti ohľadne pôvodu vesmíru a života pretrvávajú. Štruktúrne a funkčne sa ľudské telo zásadne neodlišuje od zvieracieho tela⁷ a sčasti ani rastlinného;

4 G. Vámoš po ukončení lekárskej fakulty začal externe študovať filozofiu na Karlovej univerzite v Prahe (1925 – 1928). V akademickom roku 1931/1932 sa zapísal na Univerzitu Komenského v Bratislave, kde navštevoval prednášky z filozofie, sociológie a dejín umenia. Rigoróznou prácu konzultoval s profesorom Josefom Tvrdom (1877 – 1942) a obhájil ju na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v apríli 1932.

5 Rozvoj biológie koncom 19. storočia znamenal nielen posun v medicínskej diagnostike a liečení, ale zásadne ovplyvnil aj filozofiu a spoločenské vedy. G. Vámoš poznal práce Charlesa Darwina (1809 – 1882), ale aj nemeckých biológov a filozofov Ernsta Haeckela (1834 – 1919) a Hansa Driescha (1867 – 1941), ktorých embryologický výskum privedol k formulovaniu názorov na pôvod a modifikácie života.

6 Ak G. Vámoš píše o výchovnej funkcii literatúry, má na mysli nielen (zdravotnícku) osvetu a popularizáciu vedy, ale aj šírenie ideí a sociálnych konceptov.

7 Vo Vámošových literárnych prácach sa často objavuje prirovnanie človeka k zvieratú, čím sa zdôrazňuje ich podobný osud, v novelách z druhej polovice tridsiatych rokov autor využíva tiež rozprávanie zo zvieracej perspektívy. Paralelu medzi človekom a zvieratom vyjadrovala aj ilustrácia na obálke prvého vydania románu *Atómy Boha* (1928) od Martina Benku. Román zachytáva aj kruté zaobchádzanie so zvieratami, ktoré má zdôrazniť fungovanie princípu krutosti. Okrajová zmienka o využívaní zvierat pre lekárske účely (v kapitole Traja doktori) upozorňuje na meniaci sa postoj k pokusom na zvieratách. V rôznych európskych krajinách sa v 19. storočí začalo diskutovať o ich morálnej neospravedlniteľnosti (šlo najmä o vivisekčné zákroky bez umŕtvenia). V Čechách sa protivivisekčné postoje výraznejšie objavili až začiatkom 20. storočia (k téme Jastrzemska 1997: 246-253).

jednobunkovou fázou sa podobá mikróbom.⁸ Poznanie, že ľudské telo (človek) je jednou z evolučných variácií v organickej prírode, má etické dôsledky: poukazuje na nezmyselnosť tvrdení o vývojovej dokonalosti a prírodnej nadradenosti človeka. Naopak, G. Vámoš postuluje myšlienku „mohutnej a absolútnej spolupatričnosti všetkého živého tvorstva“ (Vámoš 1996: 16).

Podobne ako iné organizmy i ľudské telo je výsledkom zbytočného a nevysvetliteľného impulzu k deleniu a „zhlukovaniu“ buniek. Základnou charakteristikou tela je jeho diferencovanosť vyplývajúca z mnohobunkovej štruktúry. V úvode k románu *Atómy Boha* charakterizuje G. Vámoš telo ako „klbko“, „prapodivný útvar“, „sústavu atómov“, označuje ho za „hlúpe a zbytočné“ (Vámoš 1928 [nestránkované]).

Komplexnosť organizmov je neestetickou a neúčelnou odchýlkou od ideálneho jednobunkového stavu, dôsledok nevysvetliteľného impulzu, ktorý G. Vámoš interpretuje ako uplatnenie princípu násilia či krutosti (Vámoš 1996: 30-33). Telo je v dôsledku mnohobunkovosti komplikované až defektné. Princíp krutosti sa prejavuje konkurenčným správaním časti voči celku (napríklad rast nádorov a embrya) i celkov (organizmov) navzájom.

Telo popiera predstavu o individualite: každý jednotlivec je len variáciou „homo“, života a hmoty.⁹ Vo filozofickej dizertácii vedie toto poznanie Vámoša k etickému imperatívu: „zotrieť individualitu rasovú i osobnú. Mysliteľskou výchovou uvedomiť si našu spojenosť s univerzom“ (Vámoš 1996: 80).

Telo sa vyznačuje úsilím udržať sa pri živote. Na prežitie sú potrebné isté podmienky a tiež prispôsobenie sa vonkajšiemu prostrediu. Nevyhnutný je neustály príjem potravy, ktorou sú iné – teraz už mŕtve – bytosti. Telo ako forma hmoty sa takto opäť stáva nástrojom princípu krutosti. „Žitie živých tvorov chápeme ako snahu udržovať seba a svoje potomstvo. Prostriedkom tejto snahy je boj, lebo sme odkázaní, aby sme sa živilí organickým telom svojich živých, vlastne umŕtvených bratov z radov živočíšstva. Jedine rastliny sú uspôsobiteľé, nám nepochopiteľným chemickým pochodom uživiť sa z organickej prírody. Preto sú rastliny najmenej bojovnými členmi bojujúcej armády živých tvorov a v etickom zmysle najnevinnejší“ (Vámoš 1996: 64).

Ďalšími telesnými potrebami¹⁰ sú vylučovanie a plodenie. Z hľadiska plodenia je každé telo „polovičaté“, teda muž i žena sú „polčlovekom“. ¹¹ Vámošova filozofia lásky korešponduje s názormi Arthura Schopenhauera (1788 – 1860):

8 Optimálnou fázou telesného bytia je jednobunková fáza v momente zrodu, ktorou sa človek podobá mikróbom. Vámošova záverečná práca z filozofie mala podtitul *Mikrób a človek*, navyše v tretej kapitole predkladá štyri korešpondujúce znaky mikróbov a ľudí. „Človek, v začiatkoch pravý a identický jednobunečný brat monád a pestrého sveta zárodokov a infusorií, je nesmrteľný tiež len v tejto fáze jednobunečného jestvovania“ (Vámoš 1996: 72).

9 Tento názor G. Vámoš expresívne prezentoval v ranej novele *Paranoik* (1922): „Niet človeka, je len ČLOVEK-HOMO. A nieto bolesti ČLOVEKA, lež jestvuje iba BOLEŠŤ ŽIVOTA“ (Vámoš 1936a: 97; zvýraznil autor).

10 Růžena Grebeníčková upozorňuje na previazanosť ja s telesnosťou a cyklickými telesnými úkonmi, ktoré v antickej filozofii viedli k chápaniu tela ako bremena, napríklad Platón považoval telo za prekážku kontemplatívneho života (Grebeníčková 1999: 23).

11 G. Vámoš v rigoróznnej práci prináša aj vysvetlenie homosexuality a bisexuality ranou fázou ontogenézy (Vámoš 1996: 76-77).

588 telesný kontakt je účelový, pohlavné spojenie je potrebné pre kontinuitu druhu. Tým sa úloha jednotlivcov končí.

Keďže telo je podľa Vámoša variáciou materiálneho sveta (prírody), psychofyzická dualita je falošne vytvorenou predstavou. Pocity sú viazané na telesné bytie, duša neexistuje, ale duch v podobe vedomia a rozumu áno. Pomocou neho sa vytvára sféra kultúry a civilizácie odlišná od prírody (princíp lásky): „Toto nás oprávňuje, aby sme urobili pred človekom hranicu a aby sme kladli osud zverstva a osud človeka do zvláštnej kategórie“ (Vámoš 1996: 81).

Telo podlieha chorobám a zániku. Vo Vámošovom chápaní ide o ďalší prejav biologickej krutosti. Život tela je interpretovaný ako okľuka od bunky k bunke, od vlastného zrodu k plodeniu. Tento oblúk medzi dvomi jednobunkovými fázami podľa neho dokazuje mrhanie „hmotou“ a zbytočnosť života (Vámoš 1996: 77-78). Po smrti sa telo stáva opäť súčasťou anorganickej prírody.

Keďže telo je materiálne a podlieha zániku, ale hmota pretrváva, smrteľnosť tela je zároveň paradoxnou garanciou večnosti (nesmrteľnosti):¹² „Stále obnovovanie života nám uberie nádeje na smrť, akokoľvek by sme si ju priali my, vlastnou svojou diferencovanosťou unavené a vysokou zložitou mučené komplexy tohto sveta“ (Vámoš 1996: 50).

Napriek zdôrazňovaniu zásadnej úlohy prírodných vied pre pochopenie zákonitostí života a vesmíru G. Vámoš pripustil limity poznania,¹³ čím otvoril priestor aj pre iný výklad reality, a to založený na idealizme a iracionalite. Zapojenie tiel do života s perspektívou smrti by malo podľa neho viesť k popretiu individuálnosti a následne k hľadaniu sociálnych stratégií prežitia. Vámošom postulovaný princíp lásky a „bratstvo živých“, teda ľudská kompenzácia prírodnej krutosti, zodpovedá riešeniam etických otázok prostredníctvom humanizmu, altruizmu a socializmu vo filozofii naturalizmu,¹⁴ ale môže byť interpretovaný tiež ako anarchistický, utopický alebo mystický koncept.

Vývoj európskej spoločnosti od poslednej tretiny 19. storočia¹⁵ nekořespondoval s Vámošovými očakávaniami. Napriek teoretickému postulovaniu princípu lásky jeho literárne diela ukazujú, ako rozdiely v psychofyzickej konštitúcii podmieniajú spoločenskú (ne)úspešnosť, ako sociálne rozdiely ovplyvňujú

12 Podľa M. Ziga ide o mechanistické chápanie života, ktoré sa však blíži postulátom o nezničiteľnosti energie a entropii z prvej a druhej vety termodynamickej (Zigo 1997: 59-60).

13 Z tohto dôvodu by sa jeho argumentácia mohla vnímať aj ako príspevok k diskusiam o „ignorabimus“. Latinský výrok „ignoramus et ignorabimus“ (v preklade: nevieme a nebudeme vedieť), ako aj „dubitemus“ (pochybujeme) použil v prednáške v roku 1880 nemecký vedec, lekár a fyziológ Emil du Bois-Reymond (1818 - 1896) na vyjadrenie obmedzených možností vedy pri objasnení siedmich „záhad“ týkajúcich sa hmoty, pohybu, pôvodu a účelu života, pocitov, myslenia, jazyka a slobodnej vôle.

14 Vámošovo chápanie úlohy človeka v prírode by bolo možné dať do súvislosti aj s názormi antropológa a sociológa Arnolda Gehlena (1904 - 1976) o človeku ako nedostatkovej bytosti, ktorá - na rozdiel od zvierat - svojou činnosťou môže prekonávať nepriazeň prostredia a hľadať možnosť prežitia. Gehlenovo dielo *Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt* vyšlo v roku 1940.

15 „Zde je nutno již upozornit na krystalizaci přírodovědního pojetí v poslední třetině 19. století, učení o rasách, darwinismu, hypostazování, boje o přežití, zápasu silnějšího a slabého, zápas, parí a árijce, [...] hlediska genetická a současně obrovský nápor teorií degenerace a dekadence z konce 19. století, opřítých o francouzskou školu Charcotovu a vůbec studium nemocí nervového systému a psychiatrie, posléze skandalizujícím způsobem zpopularizovaných v proslulé knize *Entartung* Maxa Nordau“ (Grebéníčková 1997: 37).

možnosť prežitia a ako akcentovanie telesných a prírodných rozdielov segreguje jednotlivcov a skupiny.¹⁶

Súvislosti tela¹⁷

V modernom filozofickom myslení 20. storočia sa nanovo rozvíja tradícia skúmania tela ako objektu vo vzťahu k realite. Prichádza „k filozofickému vypracovaniu pojmu tela a jeho zařazení do filozofie jako základního filozofického článku; neboť integrace těla do ontologie v striktním slova smyslu proběhne až ve dvacátém století, a sice ve filosofii, která vede od fenomenologie k existencialismu“ (Grebeníčková 1997: 75).

Z hľadiska dejín filozofického myslenia na Slovensku sa G. Vámoš považuje za predstaviteľa biologickej filozofie (Zigo 1997, 2011; Lalíková 2010, 2017), jeho názory majú však presah aj k iným filozofickým konceptom: „najvšeobecnejší rámec Vámošovej konštrukcie [...] je síce nominálne biologický, ale ontologicky a metodologicky sa pohybuje v rámci mechanistickej, klasicko-fyzikálnej paradigmy“ (Zigo 1997: 60). Zameraním na témy ako choroba, smrť, krutosť, nezmysel a iné sa G. Vámoš od biologickej koncepcie posúva k antropologickej a existenciálnej koncepcii (Zigo 2011: 3).

Predstava deliteľnosti a funkčnosti tela ako súboru súčiastok („atómov“) uvádzaných do pohybu spája G. Vámoša s mechanistickou koncepciou. Vnímanie tela ako mechanizmu (alebo stroja) zvyrazňuje predvídateľnosť a zákonitosť jeho fungovania a uvádza aj možnosť ním manipulovať. Vitalistická koncepcia, ktorá vznikla v dôsledku rozvoja biológie a medicíny, zdôraznila procesy organického života a ľudské telo usúvzťažnila s organizmom prírody: „telo nelze juxtaponovat jako objekt od života, od živého“ (Grebeníčková 1997: 71). Život realizovaný na materiálnej úrovni prostredníctvom telesného bytia je jedným z centrálnych problémov Vámošovho diela.¹⁸

Mechanisticko-vitalistické chápanie reality vyjadruje G. Vámoš prostredníctvom dôrazu na mikroskop a bakteriológiu, ktoré sa pre neho stávajú nástrojom na pochopenie stavby a fungovania vesmíru (anatómie a fyziológie prírodnej reality). Mikroskop mu pomohol uvidieť štruktúru organizmov (atomizovať ich), zatiaľ čo bakteriológia ho priviedla k chápaniu života ako bakteriálnej „infekcie“, ktorá našla na Zemi výživné podložie (Vámoš 1996: 15-16).

16 Paradoxom je, že G. Vámoš, napriek podpore ženskej emancipácie, v rigorózne práci konštatoval inferioritu ženského pohlavia na základe anatomicko-biologických a psychologických rozdielov a v literárnych prácach často vyjadroval mizogynne postoje.

17 Záujem o telo a telesnosť sa zintenzívnili už na prelome 19. a 20. storočia. Výrazom trendu zdravého tela v spoločnosti a kultúre bol rozmach telovýchovy, rytmického tanca i ozdravovania tela v kontakte s prírodným prostredím. Postoje k telu vyjadrovali aj psychologické a sociologické hodnoty: na jednej strane disciplínu, výdrž, silu, organizovanosť a kolektívnosť, na strane druhej požiadavky „oslobodenia“ tela, prirodzenosť a individualizmus (Grebeníčková 1997: 7-20; Heczková – Plíková 2011: 367-377). V umení dekadencie sa však objavil opačný trend zdôrazňujúci telesnú slabosť, chorobnosť a predráždenosť.

18 M. Zigo upozornil na Vámošovu nepresnosť pri používaní pojmu život, ktoré zodpovedá trom významom: „a) akýsi univerzálny haeckelovský substrát organickej prírody (analogický pojmu energia pre prírodu vôbec); b) pojem vyjadrujúci odlišnosť a zároveň vzájomnú spätosť rôznych úrovní evolúcie organickej prírody; c) pojem vzťahujúci sa na ľudskú existenciu v antropologickom i existenciálnom zmysle“ (Zigo 2011: 3).

Uvedomenie si krehkosti vlastného tela vedie k otázkam, ktoré súvisia s Ja a so subjektom zažívajúcim telesnosť. Kontakt s telom druhého, lekárske spoznanie „zevnitř postižené tělesnosti druhého“ (Grebeníčková 1997: 28), spôsobuje vnímanie tela druhého ako náprotivku, vďaka ktorému sa opakovane akcentuje aj vlastná telesnosť (Grebeníčková 1997: 28). Telo sa presúva do existenciálneho chápania, sprostredkúva pocity úzkosti a vedomie smrteľnosti, no takisto nový pohľad na blízkosť medzi Ja a Ty a na vnímanie času a priestoru.

G. Vámoš rešpektuje smrť ako konečnosť telesného bytia, a to tak z pozície lekára, ako aj z pozície filozofa. Z lekárskeho hľadiska podporuje prostriedky uchovania tela pri živote, čo z filozofického hľadiska môže byť nezmyselné. Jeho dvojité optika (filozof – lekár) vedie k rozdielnym etickým stanoviskám a implikuje aj rozdiel v perspektíve pohľadu. Lekársky prístup je kontaktný, keďže predpokladá blízkosť, dotyk a narábanie s telom druhého. Pohľad sa zvyčajne zameriava na istú časť tela, čo znamená, že telo fragmentarizuje, i keď celok stále zostáva v periférnom zábere.

„Neboť přístup lékařský je posléze, ať vědecký nebo s tělem manipulující, poměrem k předmětu, vztahem ‚vnějšku‘, i když proniká ‚pod kůži‘, obrací se k anatomii, podniká secírování tělesné schránky nebo rozpoznává v těle systém tkání, krevního oběhu, děje látkové výměny a chemické procesy, což vše ostatně svědčí o typicky objektivním a také univerzalizujícím pohledu na tělo jako objekt, jako předmět operování, ale také předmět způsobilý k schematizování, a na jeho základě přístupný ‚dělení‘; vždyť právě tak jako zdraví je věcí ‚celého organismu‘, je nemoc a léčení věcí ‚jednoho vymezeného dílu‘“ (Grebeníčková 1997: 26-27).

Lekársky prienik „dovnútra“ tela sa u Vámoša uskutočňuje za pomoci zobrazovacích prístrojov a invazívnych nástrojov (mikroskop, röntgen, skalpel). Pohľad „zblízka“ sa tým odosobňuje, zbavuje sa dotyku s telom druhého. Prístrojové, „vzdialené“ zobrazenie komplikovanosti a defektnosti telesných „útrobov“ funguje ako moderný variant stredovekého pohľadu dovnútra, ktorý akcentuje rozdiel medzi zdaním (krásne telo, život) a podstatou (rozkladné procesy, smrť).

Postoje k telu však otvárajú aj ďalšie morálne, právne a politické otázky príznačné pre spoločnosť v epoche modernizmu: právo na život, právo na vlasť, právo disponovať vlastným telom vrátane práva na smrť. Thomas F. Tierney v štúdií o filozofických, náboženských a lekárskejších postojoch k zachovaniu a vlastneniu tela v etape modernity upozorňuje práve na úlohu tela pri formovaní liberalizmu. Zmieňuje sa o „medikalizácii/zlekárštení myšlienky sebazáchovy“ („medicalization of the idea of self-preservation“) už v etape ranej modernity v 17. storočí (napríklad u Francisa Bacona a Thomasa Hobbesa) a o zrode liberálneho politického myslenia v súvislosti s diskusiami o sebazachovávaní – slobode zaobchádzania so svojím telom a sebou samým, práve na smrť a samovraždu (Tierney 1999: 239-241): „prirodzené právo na sebazáchovu je základom racionálnej inklinácie k formovaniu občianskej spoločnosti (napríklad Hobbes); a sebazachovávanie poskytuje základ liberálnemu (napríklad lockovskému) chápaniu súkromného vlastníctva“ (Tierney 1999: 223; preložila D. G. K.).

G. Vámoš vo viacerých literárnych prácach otvára otázku samovraždy ako práva na smrť, hoci problém života sa tým nerieši. Uznáva teda nielen tendenciu živých bytostí k sebazáchove, ale aj ich nárok na sebaavlastnenie.

I keď sa G. Vámoš usiloval zo svojej filozofickej argumentácie vylúčiť metafyziku a pôsobenie idealistických síl, jeho chápanie tela je možné usúvzťažniť aj s mystickou a gnostickou líniou židovského myslenia, ktoré akcentovali vzťah medzi svetom (prírodou), človekom (telom) a Tórou (písmom, textom, knihou). Príroda aj Tóra sú rovnako prejavmi Boha (stvorenia a zjavenia). Vzhľadom na to, že Tóra odkazuje k stvorenému svetu, „Tóra je vlastne živý organizmus s úrovňami, ktoré sú paralelou zodpovedajúcich „úrovní“ v organizmoch“ (Lancaster 2000: 134).

Svet, ako ho poznáme, je v mystickom myslení prekrytý svetom sefirot.¹⁹ Štruktúra sefirot vytvára aj telesný plán človeka, ktorého forma rezonuje s celým stvorením. Ľudská forma (telo) je druhotnou manifestáciou celého vzoru (Lancaster 2000: 142-143): „Premenlivosť prírody a rozmanité tváre vecí sú iba mnohoraké kombinácie vnútorných emanácií Boha“ (Lancaster 2000: 137-138). Odkrytie vnútornej štruktúry sveta je ľudskou participáciou na stvorení a prostriedkom zjednotenia s Bohom. Knihy židovského mysticizmu *Sefer Yetzirah* (Kniha stvorenia, datovaná do 5. storočia alebo skôr), ako aj *Sefer-ha* (Zohar z 13. storočia) textualizujú prírodu stotožnením písmen abecedy s prvkami sveta:

„Všetky stvorené veci boli rôznymi prejavmi lingvistickej informácie. Príroda samotná sa považovala za text, ktorý bolo možné dekodovať a ktorým mohol manipulovať ktokoľvek, kto takpovediac pochopil jej gramatiku. Samotný kód poznali len niektorí vyvolení, vzhľadom na nebezpečenstvá obsiahnuté vo vlastnení takéhoto poznania: ten, kto vie, ako dekodovať prírodu, môže manipulovať nielen fyzikálnymi javmi, ale aj vnútorným životom Boha. Ezoterické poznanie o Tóre nadobudlo magické a teurgické rozmery“ (Tirosh-Samuelson 2001: 113-114; preložila D. G. K.).

Vámošove diela môžu implikovať aj gnostické a mesianistické významy ako texty, ktoré mali vyjadriť poznanie prírody a spoločnosti („pravdu“ a „zákon/zákonitosť“),²⁰ ako aj koncept spásy (opravy, reštaurácie sveta alebo návratu k pôvodnému stavu). V prípade mystického výkladu telo poukazuje na stvorený svet (prírodu, vesmír), stvoriteľa, zjavenie i možnosť obnovy pôvodného celku ľudským pričinením, duchovným transformovaním hmoty.

Mystický výklad Vámošovho diela spochybňuje obvyklé definície naturalizmu. Rozpor medzi materializmom a idealizmom, hmotou a duchom, vedou a náboženstvom, medzi „atómami“ a „Bohom“²¹ však možno prekonať, ak

19 Deviata sefira (jesod, základ) sa asociuje s pohlavnými orgánmi. Ján Števček upozornil, že v románe *Atómy Boha* pohlavná choroba zasahuje práve miesto zrodu života (Števček 1983: 84).

20 Ide o obdobu zrkadlového vzťahu medzi Tórou a prírodou v stredovekom židovskom mysticizme, keď sa Tóra vníma ako zrkadlo prírody a príroda ako zrkadlo Tóry (Wolfson 2005: 486).

21 G. Vámoš si uvedomoval, že predstava Boha prítomná v jeho literárnom diele vnášala do jeho výkladu koncepčnú nedôslednosť. Zámer nahradiť slovo „Boh“ slovom „príroda“ však pri reedíciách románu nezrealizoval, čo potvrdzuje jeho korešpondencia s otcom (G. Vámoš Vojtechovi Vámošovi, Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, osobný fond Gejza Vámoš, signatúra 72 O 24). J. Števček označil prelínanie protichodných tendencií vo Vámošovom románe za „naturalistický expresionizmus“ (Števček 1983). Naturalizmus, antinaturalizmus a supernaturalizmus sú predmetom diskusií spojených s pokusmi o vymedzenie pojmu aj v súčasnosti.

592 do naturalistického výkladu integrujeme aj nehmotné, duchovné aspekty reality, respektíve ak pri prehodnocovaní výhrad voči „supernaturalizmu“ pripustíme možnosť náboženského naturalizmu (Flanagan 2008: 432-433).²²

Mystický výklad možno aplikovať najmä na Vámošov román *Atómy Boha* (1928). Zatiaľ čo v tradičnom judaistickom výklade stvorenia dominuje obdiv k poriadku a múdrosti, stvorený svet je dobrý a pričinením človeka sa môže stať dokonalým (keďže prostredníctvom Tóry prichádza k zjaveniu), vo Vámošovom románe sa stvorenie stáva predmetom subverzívnej (gnostickej) interpretácie.²³ Úvod románu predstavuje stvorenie ako dielo nudiaceho sa, zlomyseľného a krutého Boha-demiurga a vznik života ako „božský rozmar“, odplutím ktorého vzniká život: „Rozmar, nemajúc lepšej roboty, odplúvnul do vesmíru. Jeho spútum sa rozptýlilo v prach a každý atom toho prachu bol živou buňkou. A tak sa zaplnil vesmír prachom života“ (Vámoš 1928 [nestránkované]). Zdôrazňuje sa pokles človeka do hmoty,²⁴ rovnako ako v židovskom mysticizme, ktorý za základ stvorenia považuje pád (anjelov, človeka, božskej iskry) do hmotného sveta. Božská iskra človeku pripomína jeho pôvod a podporuje jeho pohyb nahor, k božskej energii, posväteniu prírody, spásy a obnove pôvodného nehmotného stavu (Tirosh-Samuelson 2001: 115).

Úvod románu implikuje, že zámer „vzostupu“ a „opravy“ stvorenia bude realizovať lekár, zasvätený do poznania zákonov a fungovania prírody. Trajektória sujetu však smeruje k opakovanému zlyhaniu protagonistu, ktorý namiesto pozdvihnutia hmotného sveta upadá do ničoty. Už dobová reflexia románu zdôraznila nihilizmus (Krčméry 1976: 252)²⁵ a zlyhanie konceptu hrdinstva (Okáli 1929: 1). Nenaplnenie pôvodného zámeru konštatoval aj samotný autor.²⁶

Telo a telesnosť vo Vámošových literárnych dielach

Vámošova literárna tvorba sa od deväťdesiatych rokov 20. storočia stala predmetom viacerých interpretácií zameraných na problémy subjektu, emočné prežívanie a sčasti aj na telesnosť (Garay Kročanová 1997, 2016, 2024; Barborík 2006;

22 Vámošovo zdôrazňovanie spoločného počiatku a identickosti prvkov prírody v rigoróznejšej práci možno takisto dať do súvislosti s predstavou permutácie písmen hebrejskej abecedy: „Všetky svety závisia od dvadsiatich dvoch písmen, a ten, kto študuje tajomstvo permutácie abecedy, pochopí tajomstvo obehu všetkých entít v ich zrode (zdvihu) a zániku (spáde) prostredníctvom tajomstva o vlastnostiach písmen. Ten, ktorý si zasluhuje toto poznanie, pochopí viaceré tajomstvá a viaceré úrovne, ktoré sú schované očiam bytostí, a pochopí a spozná veľkosť Boha“ (*Sefer ha-nikud*, citované podľa Wolfson 2005: 486; preložila D. G. K.).
23 Eli Schonfeld sa pri analýze Kafkovej novely *V trestanceckej kolónii* (napísanej v roku 1914 a uverejnenej v roku 1919) zmieňuje o zmenenom postoji k utrpeniu v etape modernity, keď sa s právom na život spája nárok na odstránenie utrpenia. Podľa neho sa tým zotiera rozdiel medzi teoretickým, filozofickým alebo náboženským výkladom utrpenia vo všeobecnosti a prípadným významom utrpenia pre jednotlivca (Schonfeld 2021: 11).

24 Týmto chápaním sa G. Vámoš približuje Platónovi a východným učeniam. R. Grebeníčková sa tiež zmieňuje o chápaní tela ako masy hliny v židovskej gnóze (Grebeníčková 1997: 26).

25 Štefan Krčméry zhodnotil Vámošov román ako prekvapujúci odklon od autorovho príslubu humorného naturelu. Románu venoval však len záverečnú vetu v krátkej pasáži s názvom Gejza Vámoš v kapitole XI. Oslobodenie, týkajúcej sa poprevratovej literatúry, zaradenej do rukopisných Dejín slovenskej literatúry, ktoré vyšli knižne až v roku 1976 v edičnej príprave J. Števčeka.

26 G. Vámoš v liste Hane Gregorovej zo 4. novembra 1928 napísal, že do knihy vniesol motívy, ktoré pôvodne nezamýšľal a ktoré pozmenili jeho pôvodný „vznešený“ zámer (list G. Vámoša H. Gregorovej, Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, osobný fond Jozef Gregor Tajovský, časť Hana Gregorová, signatúra 43 G 47).

Stanková 2013; Horváth 2015). Akcentovanie zmienok o tele a telesnosti vo Vámošovej tvorbe ukazuje varírovanie psychofyzického problému v jeho literárnych prácach a zároveň umožňuje prepojiť ich s ostatnými oblasťami jeho pôsobenia v širšom antropologickom kontexte.²⁷

Vo Vámošových prózach z dvadsiatyh rokov 20. storočia sa najčastejšie objavuje motív chorého, defektneho, „tragického“ tela (Hodrová 2001: 639–641),²⁸ ktorý korešponduje s tendenciami umenia obdobia fin de siècle.

V raných poviedkach, zväčša zahrnutých do debutového súboru *Editino očko* (1925, druhé zmenené vydanie 1936), sú prítomné odkazy na dobovo aktuálne problémy medicíny v podobe neurologických diagnóz, reflexov a konvulzií, ako aj genetických defektov (*Thomsenista*, *Paranoik*, *Polčlovek*). So záujmom o telo súvisí aj pozornosť venovaná emóciám vo väčšine Vámošových próz z dvadsiatyh rokov; niektoré popisujú hraničné duševné stavy a psychiatrické poruchy (*Hypochonder*, *Paranoik*). Často tematizovaná komplikovanosť ľudských emócií a psychických procesov je v jeho podaní evolučne a spoločensky podmienená. Precitlivosť a neurózy sú dôsledkom slabosti nervovej sústavy a nízkej adaptability subjektu na sociálne prostredie.

Pre literárne reprezentácie tela je príznaková novela *Thomsenista*, ktorá prináša sériu príkladov demonštrujúcich narušenie mechaniky prenosu nervového impulzu do svalstva. Na prvý pohľad dokonalé telo je nefunkčné. (Skrytý) telesný hendikep prináša aj sociálny neúspech.

„Šialenou rýchlosťou som sa vyzliekol. Stál som pred veľkým trojdielnym zrkadlom, ktoré ma ukazovalo zo všetkých strán. [...] Aký to utešený, bezvadný mechanizmus, zázračná, dokonalá stavba. Moje svaly na ramenách, na trupe a na nohách klasicky usporiadané, keď ich napnem, vezmú na seba vždy iný tvar. Môžem ich spočítat, také sú plastické a vyvinuté. Gréci sochári netesali do mramoru šľachetnejšie línie. Hľa, moje hlúpe telo. Celý môj život je ustavičným bojom proti mojim svalom. Načo sú mi, keď nie som pánom nad nimi. Hľa, moja ruka. Márne jej rozkazujem, keď chcem vykonať náhly pohyb, ona najprv stuhne, a len potom pomaly povoľuje“ (Vámoš 1936a: 125–126).

V novele *Polčlovek* pubertálny protagonista v dôsledku „mentorského“ postoja priateľa, poslucháča medicíny, stotožňuje ľudí s „prierezmi“ a „figúrami“ (Vámoš 1936a: 110) z anatomickeho atlasu, čo v ňom vyvoláva hnus. Zaujímavým detailom je situácia, v ktorej potláčanie nenáležitých obsedantných predstáv spôsobuje kŕče v tvári.

Poranenie oka (*Editino očko*) ako zmyslového orgánu, ktorý zabezpečuje kontakt vnútra individua s okolitým svetom, spôsobuje zmenu vo videní reality. Oko je však zároveň symbolom, respektíve emblémom mystického stavu, rovnako symbolizuje Boha (Grebeníčková 1997: 52–58). Oko je v sefirotickom systéme súčasťou najvyššieho, dohora mieriaceho trojuholníka a jeho základnou úlohou

27 V nasledujúcej časti štúdie uvádzam len stručný a výberový prehľad motívov tela a telesnosti vo Vámošových literárnych prácach, pričom viaceré už boli interpretačne rozpracované.

28 Ak sa vo Vámošových literárnych prácach objaví zdravé a životaschopné telo, nie je predmetom estetického obdivu. Vámošovým ideálom nie je ani silné, vyšportované telo (športové súťaženie interpretuje ako prejav masového ohlúpnutia) a väčšinou neakcentuje ani zmyslové vnímanie reality.

594 je uvidieť Božskú víziu. „Oko preto možno identifikovať so šípom, ktorý preniká kožou a prináša víziu sveta presahujúceho ten, v ktorom nás uväzní pád“ (Souzenelle 2016: 346; preložila D. G. K.). Vo Vámošovej novele dochádza k zraneniu oka u dieťaťa, pričom úraz spôsobí pero, teda prostriedok na písanie. To môže na rádovo vyššej úrovni implikovať zranenie Boha a prírody a zároveň odkazovať na moment, že úraz sprostredkúva prienik k podstate (k spoznaniu uväznenia v hmote), respektíve návrat k archaickému stavu vedomého (Souzenelle 2016: 346).

Román *Atómy Boha*, ktorý autor považoval za vklad ku komunikácii medicíny, filozofie a literatúry a ktorý označil za „lekársky román“ (Vámoš 1996: 91),²⁹ sa sústreďuje na pohlavné choroby, ktoré ohrozujú zrod života (Števček 1983: 84). Najnižší, urogenitálny trojuholník smerujúci nadol predstavuje v mystickom výklade zrkadlový protipól horného trojuholníka hlavy, ktorého súčasťou sú aj oči. Zastupuje hrozbu nevedomosti, smrti a popretia zdvihu k duchovnosti (tvorivosti).

Situovanie románu *Atómy Boha* do nemocničného prostredia umožňuje zobrazíť aj lekársku prax: rôzne choroby a ich vyšetrovanie, vizity a (často nekorrektnú) komunikáciu s pacientmi, ako aj nekolegiálne a neprofesionálne správanie lekárov. Detailnejšie priblíženie stavov chorého tela sa objavuje len pri progredovaní pohlavných chorôb. Vámošov rozprávač je rezervovaný, pričom by mohol s naturalistickým detailom zobrazíť pľúca rozožraté tuberkulózou, príznaky a dôsledky syfilisu, priebeh potratu, zomieranie, pitvu či kremáciu tela – všetky tieto témy sa v románe objavujú.³⁰

Ťažiskom Vámošovho záujmu sú tráviaca a reprodukčná sústava. Tráviaca sústava je prostriedkom sebazáchovy organizmov, súvisí s ňou otázka výživy a nasýtenia. G. Vámoš ju spája s ubíjajúcimi hmotnými nárokmi tela. V jeho textoch možno registrovať drobné zmienky o extrémoch príjmu potravy, napríklad v novele *Polčlovek* sa predstava „zdravých ľudí“ viaže s tučnosťou a manželstvom: „Nenávidím zdravých ľudí. Na šťastie je ich málo. Moja nenávisť pochádza z dávnych čias. Zhnusili sa mi kedysi, keď ako malé dieťa s mamkou bol som na návšteve v istej známej rodine. Boli to muž a žena, novomanželia, obidvaja nesmierne tlstí a nemotorní. Strašne sa mali radi a ustavične sa bozkávali. Také bozky si dávali svojimi tučnými gambami, že len tak cupkalo. Ako keď z prázdnej fľaše razom vytiahneš zátku“ (Vámoš 1936a: 119).

V románe *Atómy Boha* sa rozprávač zmieňuje nielen o Medúzinej štihlosti, ale aj o asketickom Zurianovom priateľovi Evženovi Kordovi: „Od rána do obeda a od obeda do rána nič nejedol, kým Zurian kupoval stále ovocie, čokoládu a podobné márnivosti“ (Vámoš 1928: 92). Téma jedla sa v tridsiatych rokoch 20. storočia pretavuje do sociálnych problémov biedy a hladu. Napríklad v novele *Jesť* (1930) nastoľuje spisovateľ tému sociálneho ohrozenia žien a prostitúcie ako sociálnu otázku, ktorá sa objavila už v niektorých kapitolách jeho románu *Atómy Boha*. Potreba jesť naráža na umelo vytvorenú nedostupnosť zdrojov, vyjadrenú refrénovitým opakovaním, „nebolo čo jesť“, na celej ploche textu. Pre protagonistku

29 České vydanie románu z roku 1930 v pražskom vydavateľstve Kvasnička a Hampl obsahovalo aj podtitul „Román lékaře“.

30 Podľa dobového hodnotenia Andreja Mráza G. Vámoš „bohatý materiál lekárskeho zážitku využíva výdatne a nie dosť úmerne“ (Mráz 1931: 89), a aj preto román považuje za kompozične nezvládnutý. V autorskom prístupe konštatuje prevahu intelektuálnej motivácie nad umeleckými schopnosťami a „temer absolútny nedostatok fantázie“ (Mráz 1931: 89).

novely sa jedinou možnosťou zachovania tela pri živote stáva jeho „predaj“ a „požieranie“. V románe *Odlomená haluz* (1934) zasa poukazuje na duchovný aspekt jedenia (výživa, spojenie s Bohom) v podobe rituálnych príkazov židovského náboženstva. Vámošova interpretácia zdôrazňuje skôr vyprázdnenosť rituálnej praxe, avšak nedodržanie príkazov spôsobuje vylúčenie protagonistu Samka Krakauera z rodiny i náboženskej obce a vedie k zásadnej premene jeho identity.

Pravdepodobne najdetailnejším opisom anatómie a fyziológie reprodukčnej sústavy je próza *Lakomstvo*, ktorá bola pôvodne časťou Vámošovej rigorózne práce ako ukážka „výchovnej“ literatúry. V roku 1934 ju publikoval časopisecky s „interdisciplinárnym“ podtitulom „prírodovedecká báseň v próze o tvorivej psote“ (Vámoš 1934a). Počatie a priebeh pôrodu ukazuje ako samočinný mechanický pohyb spleťtým labyrintom orgánov umiestnených v panve.

„Pravá deloha, tento trápný, veľkolepý a strašný orgán, táto prapríčina všetkého zlého, pre ženu i pre ľudstvo, je v rade živých privilegiom ssavcov“ (Vámoš 1996: 102-103).

„A nastane veľký okamih pôrodu. Stroj sa dá do pohybu. Deloha dosiaľ drielala. Bola pasívnou koliebkou plodu. Jej svalové vlákna však narástly jedenásťkrát dlhšie a päťkrát širšie, než normálne. V budúcom okamihu deloha dostane vlastný rozum, snaťhu, besnú cieľavedomú vôľu a silu. [...] Deloha pracuje besnou silou, sviera, tlačí svoj obsah k východu. Kanál východu kde plod tlačí je koštený prsten vchodu pánevného a svalová rúra pochvy a hrádza. Sval sa šíri i trhá. Košť nepovoľuje. [...] Málo miesta. Strašlive tesné pomery“ (Vámoš 1996: 105-106).

Pôrodu, presnejšie správaniu rodičiek, sa venuje aj novela *Revňa Tomáš* (1931), ktorá okrem sociálneho akcentu prináša aj negatívne stereotypy rómskej a židovskej komunity.³¹ Vo viacerých dielach spomína G. Vámoš neexistujúcu kontrolu pôrodnosti a prax nelegálnych potratov. Tému nechceného tehotenstva spracoval už v novele *Kliatba narodených* (1923), vyrozprávanej z pozície novorodenca zabitého matkou.³² V románe *Atómy Boha* nie sú dôvodom (Medúzinho) potratu sociálne problémy, ale nedostatočná životaschopnosť ženy a nesúhlas muža s plodením ako pokračovaním utrpenia. Potrat sa však interpretuje i ako (Zurianov) neželaný vstup do „záhrady“ Stvoriteľa, teda ako nepovolený pokus manipulovať prírodnými zákonmi. Motív potratu v románe môže znamenať aj „duchovný potrat“, teda nenaplnenie tvorivého, duchovného „zdvihu“, s nevyhnutným dôsledkom smrti.

Vo Vámošovej tvorbe z tridsiatych rokov 20. storočia sa pri zobrazovaní tela a telesnosti objavuje väčšia explicitnosť, ktorá často vedie ku groteskému

31 Pri uverejnení novely vo *Věstniku českých lékařů* v roku 1931 sa v redakčnej poznámke uvádzalo, že ide o kapitolu z pripravovaného románu. Jedným z pôrodnikov je dr. Anjelmôj, pričom rovnaké priezvisko autor použil aj pre dospievajúceho protagonistu románu *Odlomená haluz* (1934). V neskoršom vydaní novely v časopise *Slovenské smery* v roku 1936 je meno pôrodníka zmenené.

32 G. Vámoš novelu napísal ako odpoveď na debutovú zbierku noviel Karola Sidora (1901 – 1953) *Kliatba nenarodených* (1922) a prečítal ju na zasadnutí spolku Detvan v Prahe 10. novembra 1923. Diskusia členov spolku o diele sa týkala predovšetkým etických otázok, ale odznel tiež názor, že próza nemá umelecký a literárny charakter (Archív Karlovej univerzity v Prahe, Protokoly o schůzích 1920 – 1935, Korespondenční knihy 1906 – 1913, záznam zo schůdce 10. 11. 1923, signatúra B 316).

596 zveličeniu. Vo viacerých prózach z tohto obdobia, najmä v románoch *Odlomená haluz* (1934) a *Hrušovianski hriešnici* (1938, vydané 2016), sú v popredí prejavy sexuality, a to vrátane masturbácie, promiskuity, nymfománie a hystérie. Tieto motívy sa viažu na viaceré postavy z daných diel (napríklad Sára Majzlová, Ludo Lapajovič, Rézka Šlesingerová, Šaňo Činčala a ďalšie). Práve pozornosť venovaná sexuálnemu správaniu do veľkej miery prispela k Vámošovmu hodnoteniu ako „škandalózneho“ autora.³³ V románe *Odlomená haluz* s telesnou konštitúciou súvisia negatívne stereotypy a argumenty používané v rasových teóriách.

K ďalším tabuizovaným témam, ktorými G. Vámoš mohol pobúriť dobového čitateľa, patrí zaobchádzanie s mŕtvym telom. Viaceré jeho práce obsahujú exkurzy na patológiu (novela *Paranoik*, román *Atómy Boha*). V závere románu *Atómy Boha* protagonista požaduje spolnenie tela (označené ako „veľká sterilizácia“), čo bola v danom čase ešte stále novinka, keďže k legalizácii kremácie došlo v našich podmienkach až v roku 1919, teda už v rámci právneho poriadku 1. Československej republiky.

Záver

Skúmanie tela a telesnosti potvrdzuje integrovanie prístupov filozofie, náboženstva, vedy a literatúry vo Vámošovej tvorbe. Z hľadiska „variantov naturalizmu“ (Flanagan 2008: 430–431) Vámošove názory korešpondujú s výkladmi naturalizmu, ktoré pripúšťajú existenciu viacerých úrovní prírodného sveta i nehmotné kvality reality. Nároky tela upozorňujú na (právo) prežitia človeka v prostredí, teda otvárajú otázky, ktoré sú predmetom skúmania celého radu ďalších disciplín.

Vámošove literárne diela napĺňajú (aj) predpoklad o kompetencii literatúry prispieť k poznaniu, a to napriek argumentačnej nekonzistentnosti. Pri akcentovaní tela a telesnosti sa môžu vnímať aj ako diagnostika, anatómia a fyziológia pre laikov, s cieľom osvety o telesnej štruktúre a funkciách. Poskytujú pohľad na telo zvonka (diagnostický opis príznakov) i pohľad do vnútra živých organizmov, ktoré lekárom sprostredkovali zobrazovacie prístroje ako mikroskop a röntgen, ale aj laboratórne analýzy či skalpel. Telo ukazujú ako variabilný prejav hmotného sveta, ktorý je z hľadiska štruktúry zhlukom, z hľadiska funkčnosti nepodarkom, z hľadiska celistvosti polovicou, z hľadiska významu nezmyslom (zlým žartom). Požiadavka oslobodenia tela, ktorá sa zakladá na vedomí vlastníckeho nároku na telo, sa prejavuje predovšetkým v sexuálnom správaní a postojoch k smrti. G. Vámoš sa snaží odtabuizovať pohlavnosť a počatie, presadzuje zmenu v chápaní prostitúcie, manželstva a rodiny a je stúpencom kontroly pôrodnosti. Didaktický akcent sa v sujete realizuje ako spojenie príkladov a zovšeobecnenia (Števček 1980: 87), príbehu a rozprávania (Hodrová 2001: 775). Vámošovo zobrazenie tela a telesnosti sa často zakladá na hyperbole alebo prirovnaní. Subjektívne deformovaný alebo karikatúrny obraz tela zodpovedá estetike naturalizmu, dekadencie a expresionizmu.

Nároky na udržanie telesného bytia pri živote (právo na sebazachovanie) privádzajú G. Vámoša aj k sociálnym a politickým otázkam smerujúcim k sociálnej regulácii: k zabezpečeniu zdrojov, k zdravotníckej osvete, ku kontrole pôrodnosti,

33 Román *Hrušovianski hriešnici* odmietli vydať viaceré vydavateľstvá ako nekvalitný a vulgárny, i keď G. Vámoš prijal časť odporúčaní na prepracovanie (Stanková 2013: 59).

k výchove popierajúcej individualitu a odlišnosť a podporujúcej rovnosť. 597
 Vámošova tvorba dokumentuje prepojenosť v chápaní vzťahu prírody a kultúry
 v etape modernizmu: prírodné vedy na jednej strane ovplyvňujú spoločenské
 vedy a umenie; na strane druhej vytvárajú tlak na spoločensko-kultúrnu kom-
 penzáciu prírodného sveta.

Štúdia je výstupom grantového projektu VEGA 2/0032/24 *Modernizmus a modernizmy. Variácie, tranzície, prieniky*. Zodpovedný riešiteľ: Mgr. Michal Habaj, PhD. Doba riešenia: 2024 – 2027.

Archívne pramene

- Archív Univerzity Karlovy v Prahe, fond spolku Detvan, Protokoly o schůzích 1920 – 1935, Korespondenční knihy 1906 – 1913, signatúra B 316.
- Archív Univerzity Karlovy v Prahe, fond Sváz slovenských studentov. Korespondence běžná agenda 1923 – 1926, signatúra B 98. Rukopis románu Gejzu Vámoša Kliatba narodených, 1923.
- Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, osobný fond Gejza Vámoš, korešpondencia zaslaná Vojtechovi Vámošovi, signatúra 72 O 24.
- Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, osobný fond Jozef Gregor Tajovský, časť Hana Gregorová, korešpondencia zaslaná Hane Gregorovej Gejzom Vámošom, signatúra 43 G 47.

Pramene

- VÁMOŠ, Gejza, 1925. *Editino očko*. Praha – Bratislava: Sváz slovenského študentstva.
- VÁMOŠ, Gejza, 1928. *Atómy Boha*. Praha – Bratislava: L. Mazáč.
- VÁMOŠ, Gejza, 1930. Jesť. *Slovenské pohľady*, roč. 46, č. 10, s. 649-668.
- VÁMOŠ, Gejza, 1931. Revňa Tomáš. *Věstník českých lékařů*, roč. 43, č. 21 (22. 5. 1931), s. 507-510; č. 22 (29. 5. 1931), s. 532-534.
- VÁMOŠ, Gejza, [1932] 1996. *Princíp krutosti*. Bratislava: Chronos. ISBN 80-97138-7-6.
- VÁMOŠ, Gejza, 1934a. Lakomstvo. *Slovenské smery*, roč. 2 (1934/1935), č. 4 (december 1934), s. 121-131.
- VÁMOŠ, Gejza, 1934b. *Odlomená haluz*. Praha: Melantrich.
- VÁMOŠ, Gejza, 1936a. *Editino očko*. Druhé, zmenené vydanie. Praha – Bratislava: L. Mazáč.
- VÁMOŠ, Gejza, 1936b. Revňa Tomáš. *Slovenské smery*, roč. 4 (1936/1937), č. 2 (november 1936), s. 44-58.
- VÁMOŠ, Gejza, [1938] 2016. *Hrušovianski hriešnici*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov. ISBN 9788080618926.

Literatúra

- BARBORÍK, Vladimír, 2006. *Prozaik Gejza Vámoš*. Bratislava: Slovak Academic Press. ISBN 80-8095-003-2.
- FARKAŠOVÁ, Etela, 2000. O vzťahu literatúry filozofie (s ohľadom na poznávacie kompetencie). In GŁOMBK, Czesław – FARKAŠOVÁ, Etela – PAUZA, Miroslav. *Brněnské přednášky III*. Brno: Masarykova univerzita, s. 24-39. ISBN 8021024798. Dostupné aj online: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/127784>
- FERKO, Miloš, 1997. Žánrový charakter Lakomstva Gejzu Vámoša. In MEŠŤAN, Pavol – GARAY KROČANOVÁ, Dagmar [KROČANOVÁ, Dagmar], ed. *Gejza Vámoš – burič?* Bratislava: Slovenské národné múzeum – Múzeum židovskej kultúry, s. 75-78. ISBN 80-8060-000-7.
- FLANAGAN, Owen, 2008. Varieties of Naturalism. In CLAYTON, Philip, ed. *The Oxford Handbook of Religion and Science*. Oxford University Press, pp. 430-452. Dostupné aj online: (1) Varieties of Naturalism 2005 | Owen Flanagan - Academia.edu
- GARAY KROČANOVÁ, Dagmar [KROČANOVÁ, Dagmar], 1997a. Človek v diele Gejzu Vámoša. *Slovenská literatúra*, roč. 54, č. 1-2, s. 16-26. ISSN 0037-6973.
- GARAY KROČANOVÁ, Dagmar [KROČANOVÁ, Dagmar], 1997b. Gejza Vámoš. In MEŠŤAN, Pavol – KROČANOVÁ, Dagmar, ed. *Gejza Vámoš – burič?* Bratislava: Slovenské národné múzeum – Múzeum židovskej kultúry, s. 5-15. ISBN 80-8060-000-7.

- 598 GARAY KROČANOVÁ, Dagmar [KROČANOVÁ, Dagmar], 2016. O podobách inakosti v tvorbe Gejzu Vámoša. In PEKAROVIČOVÁ, Jana – VOJTECH, Miloslav, ed. *Studia Academica Slovaca* 45. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 194-216. ISBN 978-80-223-4141-7. Dostupné aj online: <https://zborniky.e-slovak.sk>
- GARAY KROČANOVÁ, Dagmar, 2024. Interpretácia Vámošovej novely Jesť. In MASARYK, Matej, ed. *Podoby slovenskej prózy 19. – 21. storočia*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 120-136. ISBN 978-80-223-5889-7. Dostupné aj online: https://stella.uniba.sk/texty/FIF_MM_podoby_slovenskej_prozy_19-21_st.pdf
- GREBENÍČKOVÁ, Růžena, 1997. *Tělo a tělesnost v novověkém myšlení*. Praha: Prostor. ISBN 80-85190-65-6.
- HECZKOVÁ, Libuše – PLÍVOVÁ, Alžbeta, 2011. Tělo, tělesnost, antropologické konstanty. In VOJVODÍK, Josef – WIENDL, Jan, ed. *Heslář české avantgardy. Estetické koncepty a proměny uměleckých postupů v letech 1908 – 1958*. Praha: Univerzita Karlova – Togga, s. 367-377. ISBN 978-80-7308-332-8, 978-80-87258-56-9.
- HODROVÁ, Daniela, 2001. Poetika postavy. Poetika syžetu a příběhu. In HODROVÁ, Daniela. ... na okraji chaosu... *Poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, s. 517-717, 719-791. ISBN 80-7215-140-1.
- HONNEFELDER, Ludger, 2017. How Science Addresses 'Nature'? In SZAPUOVÁ, Mariana – NUHLÍČEK, Martin, ed. *Medzi vedou a morálkou. Perspektívy naturalizmu*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 63-79. ISBN 978-80-223-4436-4.
- HORVÁTH, Tomáš, 2015. Subjekt a melanchólia u Gejzu Vámoša. *Slovenská literatúra*, roč. 62, č. 5, s. 366-392; č. 6, s. 480-494. ISSN 0037-6973.
- JASTRZEMBSKÁ, Zdenka, 2017. Spor o vivisekce: argumenty a spoločenský kontext. In SZAPUOVÁ, Mariana – NUHLÍČEK, Martin, ed. *Medzi vedou a morálkou. Perspektívy naturalizmu*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 237-255. ISBN 978-80-223-4436-4.
- KRČMÉRY, Štefan, 1976. XI. Oslobodenie. In KRČMÉRY, Štefan. *Dejiny literatúry slovenskej II*. Edične pripravili Ján Števček a Emília Nemsilová. Bratislava: Tatran, s. 241-288.
- LALÍKOVÁ, Erika, 2010. *Realita a filozofia na Slovensku: Ján Lajčiak, Gejza Vámoš a Svätopluk Štúr*. Bratislava: Iris. ISBN 978-80-892-5655-6.
- LALÍKOVÁ, Erika, 2014. Pár poznámok k literarizujúcej filozofii. In BOHUNICKÁ, Lenka – LALÍKOVÁ, Erika, ed. *Filozofia - veda - literatúra*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 101-112. ISBN 978-80-8127-111-3.
- LALÍKOVÁ, Erika, 2017. Formy naturalizmu vo filozofii Gejzu Vámoša. In SZAPUOVÁ, Mariana – NUHLÍČEK, Martin, ed. *Medzi vedou a morálkou. Perspektívy naturalizmu*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 130-150. ISBN 978-80-223-4436-4.
- LALÍKOVÁ, Erika, 2023. Princípy „kacírskeho zúrivca a buriča“ Vámoša (D. Okáli). In LALÍKOVÁ, Erika. *Reflexia naturalizmu ako filozoficko-literárneho problému v česko-slovenskom prostredí konca 19. a prvej polovice 20. storočia*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 71-77. ISBN 978-80-223-5691-6.
- LANCASTER, Brian, [1993] 2000. *Judaismus*. Bratislava: Ikar. ISBN 80-7118-942-1.
- MRÁZ, Andrej, 1931. Romány a ich autori. Prehľad slovenskej románovej produkcie od prevratu. In SMREK, Ján, ed. *Slovenská prítomnosť literárna a umelecká*. Praha: L. Mazáč, s. 63-105.
- OKÁLI, Daniel, 1929. Román o „hrdinste“ a syfilise. *Slovenské hlasy. Príloha Národného osvobození*, roč. 6, č. 52, s. 1.
- OKÁLI, Daniel, 1971. *Burič Gejza Vámoš*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- SCHONFELD, Eli, 2021. H'arut: A Jewish Reading of Kafka's In the Penal Colony. *Naharaim, Zeitschrift für deutsch-jüdische Literatur und Kulturgeschichte / Journal of German Jewish Literature and Cultural History*, vol. 15, no. 1, pp. 89-114. ISBN 1862-9156. Dostupné aj online: <https://doi.org/10.1515/naha-2021-0005>. Tiež z: https://www.academia.edu/49584765/Harut_A_Jewish_Reading_of_Kafkas_In_the_Penal_Colony
- STANKOVÁ, Mária, 2013. Posledný román Gejzu Vámoša. *European Journal of Media, Art & Photography*, roč. 1, č. 2, s. 58-67. Dostupné aj online: [Maria-Stankova_Posledny-roman-Gejzu-Vamosa.pdf](https://ejmap.sk/Maria-Stankova_Posledny-roman-Gejzu-Vamosa.pdf) (ejmap.sk)
- SOUZENELLE, Annick de, 2016. *The Body and Its Symbolism. A Kabbalistic Approach*. Translated from the French by Christopher Chaplin and Tony James. Wheaton, Illinois – Chennai, India: Quest Books. ISBN 978-0-8356-0932-6.
- ŠTEVČEK, Ján, 1983. Naturalistický expresionizmus: Vámošove Atómy Boha. In ŠTEVČEK, Ján. *Moderný slovenský román*. Bratislava: Tatran, s. 80-90.
- TIERNEY, Thomas F, 1999. The Preservation and Ownership of the Body. In WEISS, Gail – HABER, Honi Fern, ed. *Perspectives on Embodiment. The Intersections of Nature and Culture*. New York – London: Routledge, pp. 233-261. ISBN 11-3596-3983.

- TIROSH-SAMUELSON, Hava, 2001. Nature in the Sources of Judaism. *Daedalus. Journals of the American Academy of Arts and Sciences*, vol. 130, no. 4 (Fall 2001), pp. 99-124. Dostupné aj online: <https://www.amacad.org/publication/nature-sources-judaism>
- TOMČÍK, Miloš, 1980. Gejza Vámoš alebo o protiklade medzi drsným výrazom a citlivým srdcom. In TOMČÍK, Miloš. *Epické súradnice*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 54-63.
- WOLFSON, Elliot R., 2005. The Body in the Text: A Kabbalistic Theory of Embodiment. *The Jewish Quarterly Review*, vol. 95, no. 3 (Summer 2005), pp. 479-500. Dostupné aj online: The Body in the Text: A Kabbalistic Theory of Embodiment on <https://www.jstor.org/stable/25470090>
- ZIGO, Milan, 1997. Poznámky k Vámošovej „biologickej filozofii“. In MEŠŤAN, Pavol – GARAY KROČANOVÁ, Dagmar [KROČANOVÁ, Dagmar], ed. *Gejza Vámoš – burič?* Bratislava: Slovenské národné múzeum – Múzeum židovskej kultúry, s. 57-66. ISBN 80-8060-000-7.

Elektronické zdroje

- ZIGO, Milan, 2011. Svár krutosti a lásky. Vámošova filozofická dizertácia. *Ostium. Internetový časopis pre humanitné vedy*, roč. 7, č. 1 [nečíslované 1-6]. eISSN 1336-6556. Dostupné z: <https://ostium.sk/language/sk/svar-krutosti-a-lasky-vamosova-filozoficka-dizertacia/>

Prof. Mgr. Dagmar Garay Kročanová, PhD.
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Gondova 2
811 02 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: dagmar.krocanova@uniba.sk